

**Олександр БОНДАРЧУК,
Олександр РОМАНЧУК**

Поселення ранньозалізного часу біля села Дорогоща на Ізяславщині

З часу, коли в 1954 р. в селі Могиляни Острозького р-ну під час будівництва школи був виявлений тілопальний могильник з характерними високими тюльпановидними горщиками, а наступного року експедицією відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР на незачепленій будівництвом ділянці були проведені розкопки, за результатами яких нововиявлена пам'ятка отримала назву села [13, с. 54-57], час від часу виявляються нові археологічні пам'ятки.

Детальній характеристиці пам'яток могилянського типу ранньозалізного часу були присвячені наукові праці Л. Крушельницької [6, с. 11-24; 7, с. 74-82; 8, с. 90-93; 14, с. 252-255]. Ще зовсім небагато інформації про пам'ятки цього типу знаходимо в монографіях «Археологія Української РСР», «Археологія Украинской ССР» та «Археологія Прикарпаття, Волини и Закарпаття» [2, с. 100-104; 3, с. 112-113; 1, с. 146-147]. Об'єкти ранньозалізного часу – десять невеликих і неглибоких круглих або овальних в плані ям, дві прямокутні господарські споруди стовпової конструкції і уцілілу частину житла? було досліджено археологічною експедицією заповідника під час розкопок багатощарового поселення в урочищі Бригада в селі Стадники Острозького р-ну в 1981 р. [4, с. 246-247; 5]. Зведеної інформації про могилянський тип пам'яток на території нашого краю було подано в «Довіднику з археології України» [12, с. 22-23]. Звідносно недавніх публікацій можна згадати доробок В. Самолюка [10, с. 302-319; 11, с. 135-147]. Відомості про одну з нещодавно відкритих пам'яток могилянської групи були опубліковані в минулорічному «Острозькому краєзнавчому збірнику» [9, с. 198-204]. Наше ж повідомлення стосується пам'ятки, яка була виявлена одним із авторів ще на початку 1980-х рр.

Поселення знаходилося на північно-східній околиці села. В 1984 р. там було закладено шурф (3х1 м). В 1985 році на пам'ятці було зібрано підйомний матеріал, а в 1986 році неодноразово виїжджаючи на місце розкопок по вихідним дням вдалося дослідити майже 100 квадратних метрів площі.

Саме поселення (до речі, до нього від музею близько 16 кілометрів) – на невеликому підвищенні, яке мало нахил в бік дамби. В цей час уже відбувалося поступове заповнення водою і площа пагорбу постійно зменшувалась. Під час робіт на пам'ятці був зафіксований шурф, закладений експедицією Кам'янець-Подільського педінституту, яка неподалік вела розкопки курганів

Тшинецької культури. В засипці і відвалах шурфу чомусь було знайдено велику кількість кераміки, а, знявши ще один штих уже нечіпаного ґрунту, було виявлено пляму ями ранньозалізного часу. Крім того, на площі розкопок була виявлена яма, як ми вирішили, «скарбошукачів» (оскільки такого явища як «чорні археологи», яке в наш час набуло масового поширення, тоді ще не існувало). Стратиграфія пам'ятки: дерн і піщанистий верхній шар чорного кольору (20-25 см), нижче – 30 см сіро-жовтого піску, під ним – чистий жовтий пісок. На глибині 80 см від денної поверхні виступала вода. Розкопувалися два верхні прошарки.

Після зняття культурного шару було виявлено плями ще чотирьох ям. Всі п'ять ям були розміщені по лінії однієї смуги квадратів (паралельно воді). Нижче цієї смуги – смуга в три квадрати і вище – ділянки, де об'єктів не виявлено. Ями в плані круглі (діаметром бл. 1 м) або овальні (максимальна довжина – 1,5 м). Результати розкопок засвідчили, що об'єкти, як і культурний шар, одночасні, а сама пам'ятка є одношаровою і відноситься до могилянської групи ранньозалізного часу.

Основні знахідки – целіпна кераміка з культурного шару, якої, зважаючи на невелику площу розкопу, чимала кількість. Основну її частину становлять фрагменти горщиків, які виготовлені із глини з домішкою шамоту. Поверхня посуду гладенька або (зрідка) храповата. Переважно посуд одноколірний – коричнюватий, але значна частина фрагментів чорного зсередини кольору. Випал якісний (черепок у зламі одноколірний). Вінці горщиків, залежно від декорування, можна розділити на наступні групи (для встановлення найбільш поширеного типу декору, вказуємо кількість фрагментів кожної групи, відібраних нами для ілюстрацій):

- неорнаментовані, злегка відхилені назовні вінчики з заокругленим краєм – 27 фрагм. (Рис. 1);
- ідентичні, але декоровані відтисками пальця по краю вінець – 7 фрагм. (Рис. 2);
- декоровані по краю вінець відтисками пальця та рядом ненаскрізних наколів з внутрішньої сторони під краєм – 5 фрагм. (Рис. 3);
- декоровані під краєм вінець лише ненаскрізними наколами з внутрішнього боку – 9 фрагм. (Рис. 4);
- орнаментовані під краєм валиком розчленованим пальцевими відтисками – 17 фрагм. (Рис. 5);
- орнаментовані під краєм валиком розчленованим пальцевими відтисками і рядом ненаскрізних отворів під ним (на одному із фрагментів наколи в два ряди) – 25 фрагм. (Рис. 6);
- орнаментовані під краєм валиком розчленованим пальцевими відтисками і рядом ненаскрізних отворів над ним – 10 фрагм. (Рис. 7);
- орнаментовані під краєм валиком розчленованим пальцевими відтисками і рядом ненаскрізних отворів в самому валику – 9 фрагм. (Рис. 8);

– декоровані гладеньким (без пальцевих відтисків) валиком – 2 фрагм. (Рис. 9);

– декоровані гладеньким (без пальцевих відтисків) валиком та наколами у ньому – 4 фрагм. (Рис. 10);

– Декоровані валиком з наскісною насічкою – 10 фрагм. (Рис. 11);

– Вінці з насічкою безпосередньо по краю вінець та валик з насічками на тулубі: 3+1 (Рис. 12, 13);

– Орнаментовані валиком з трикутними відтисками штамп – 2 фрагм. (Рис. 14);

– Овальні в перетині ручки (одна з них прикрашена нанесеними під кутом одна до одної рисками) – 9 фрагм. (Рис. 15).

З відібраних орнаментованих бічних стінок горщиків майже всі прикрашені валиком з відтисками пальця. Іншу групу артефактів становлять вінці мисок. Їх кілька типів:

– вінці з горизонтальною площадкою та навислим над внутрішньою стінкою підтрикутним потовщеним краєм – 17 фрагм. (Рис. 16);

– такі ж, додатково декоровані рядом ненаскрізних наколів з внутрішнього боку – 3 фрагм. (Рис. 17);

– такі ж як вінці першого типу, але з виступами по зовнішньому краю – 11 фрагм. (Рис. 18);

– вінці з горизонтальною площадкою з нависаючими на обидва боки стінок потовщеними краями – 1 фрагм. (Рис. 19);

– такі ж, додатково декоровані рядом ненаскрізних наколів – 2 фрагменти (Рис. 20);

– потоншені вінця, орнаментовані ненаскрізними наколами під краєм або в місці перегину (один з них з виступами з зовнішнього боку) – 7 фрагм. (Рис. 21);

– вінці з заокругленим канельованим краєм – 3 фрагм. (Рис. 22).

Інших типів посуду в ході розкопок не виявлено. (Неодноразові спроби реставрації кераміки успіхом не увінчалися).

До окремих знахідок, здобутих в культурному шарі, відносяться три пряслиця в перерізі наближені до овалу, три майже круглих в перетині, одне у вигляді зрізаного конуса з виймакою з протилежного боку та одне котушковидне, декороване короткими вертикальними насічками по заокруглених верхній і нижній гранях. Також виявлено два уламки серпів виготовлених з коричневого кременю (Рис. 23). До речі, звертає на себе увагу незначна кількість навіть відходів кремневого виробництва. В культурному шарі траплялася чимала кількість невеликих кусків пісковіку (деякі з них з зашліфованою поверхнею). Дивною видається відсутність не лише кістяних виробів, а й взагалі майже повна відсутність кісток, що, можливо, пов'язане з особливостями ґрунту.

Заповнення об'єктів по консистенції практично не відрізнялося від ґрунту культурного шару і дуже бідне на знахідки. Зокрема, в ямі №1 було виявлено 12 малохарактерних фрагментів посуду. В ямі №2

– чотири і камінь-пісковик (Рис. 24). В ямі №3 – дев'ять і три уламки пісковіку. В ямі №4 – шість і один уламок пісковіку (Рис. 25). В ямі №5 – 43 фрагменти посуду, два фрагменти кременю, три каменю-пісковіку, 1 фрагмент обмазки і два уламки кістки (Рис. 26).

Отже, як уже зазначалося, дане поселення – одношарове. Розкоп закладений, очевидно, на його периферійній частині (в крайніх квадратах виявлялася мінімальна кількість кераміки). Особливостями даної пам'ятки є явне переважаєння горщиків (фрагментів мисок в кілька разів менше) в складі керамічного матеріалу, мінімальна присутність ознак кремневого виробництва та практично повна відсутність остеологічного матеріалу.

В 1986 р. було також закладено три шурфи (1x1 м) в уроч. Дубина (недалеко від шлюзу), де один за одним були розміщені три пагорби різної висоти на правому березі річки Кривий Ріг. Крім матеріалів могилянського типу ранньозалізного часу (Рис. 27) зафіксовано наявність кераміки тшинецької культури епохи бронзи та Київської Русі (XIII ст.), в т. ч. зібрано розвал гончарного горщика, який згодом був відреставрований із 117 фрагментів і зараз знаходиться в Нетішинському музеї.

Література

1. Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (неолит, бронза и раннее железо). – К.: Наук. думка, 1990. – 188 с.
2. Археология Української РСР. – Т. 2: Скифо-сарматська та антична археологія. – К.: Наук. думка, 1971. – 502 с.
3. Археология Украинской ССР. – Т. 2: Скифо-сарматская и античная археология. – К.: Наук. думка, 1986. – 589 с.
4. Бондарчук А. А. Работы в Ровенской области. Археологические открытия 1981 года. – М.: Наука, 1981. – 482 с.
5. Бондарчук О. А. Свідки далеких епох // Зоря комунізму. – 1982. – №81(4438). – 10 липня.
6. Крушельницька Л. Пам'ятки могилянського типу // Археологія. – №13. – К., 1974. – С. 11-24.
7. Крушельницька Л. Північне Прикарпаття і Західна Волинь за раннього заліза. – К., 1976. – 145 с.
8. Крушельницька Л. Взаємозв'язки населення Прикарпаття і Волині з племенами Східної і Центральної Європи (рубіж епох бронзи і заліза). – К.: Наук. думка, 1985. – 161 с.
9. Романчук О. Могильник доби раннього заліза на околиці села Розваж Острозького району // Острозький краєзнавчий збірник. – Вип. 7. – Острог, 2014. – 378 с.; іл.
10. Самолюк В. Зольник Могилянської групи поблизу міста Нетішин // На пошану Софії Станіславівни Березанської. Збірн. наук. праць. – К., 2005. – С. 302-319.
11. Самолюк В. Пам'ятки типу «Могилян»: проблеми культурно-хронологічної атрибуції // Вісник Нетішинського міського краєзнавчого музею. – 2003-2004. – №2-3. – С. 135-147.
12. Свешніков І., Нікольченко Ю. Довідник з археоло-

гії України. Ровенська область. – К.: Наук. думка, 1982. – 114 с.

13. Смишко М. Погребення раннезалізного века в селі Могиляни Ровенської обл. // КСИА. – №7. – К., 1957. – С. 54-57.

14. Стародавнє населення Прикарпаття і Волині (доба первіснообщинного ладу). – К.: Наук. думка, 1974. – 286 с.

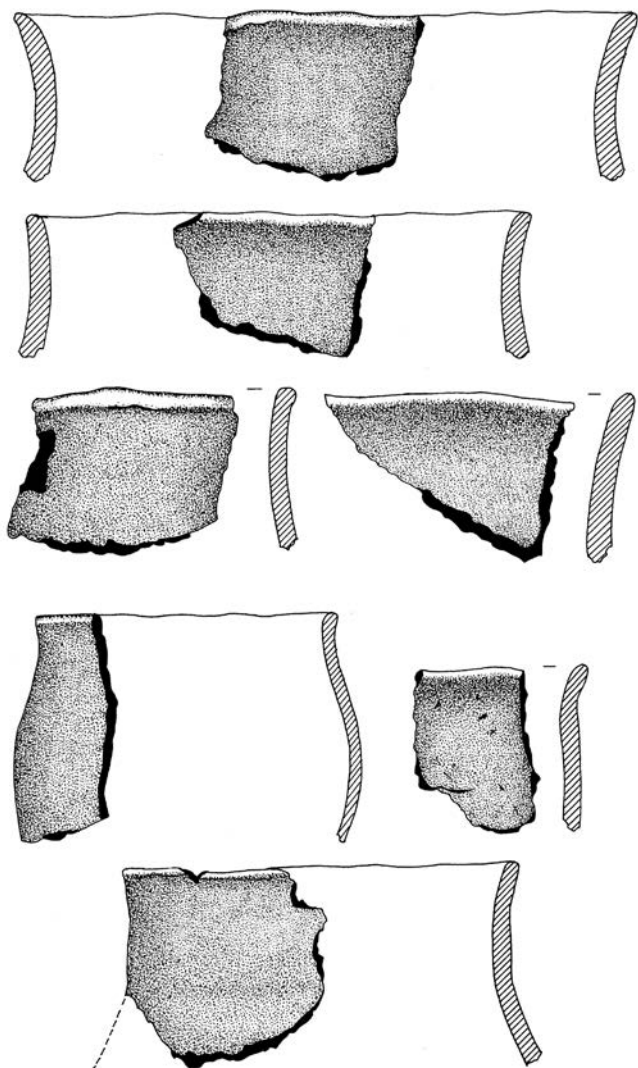

Рис. 1

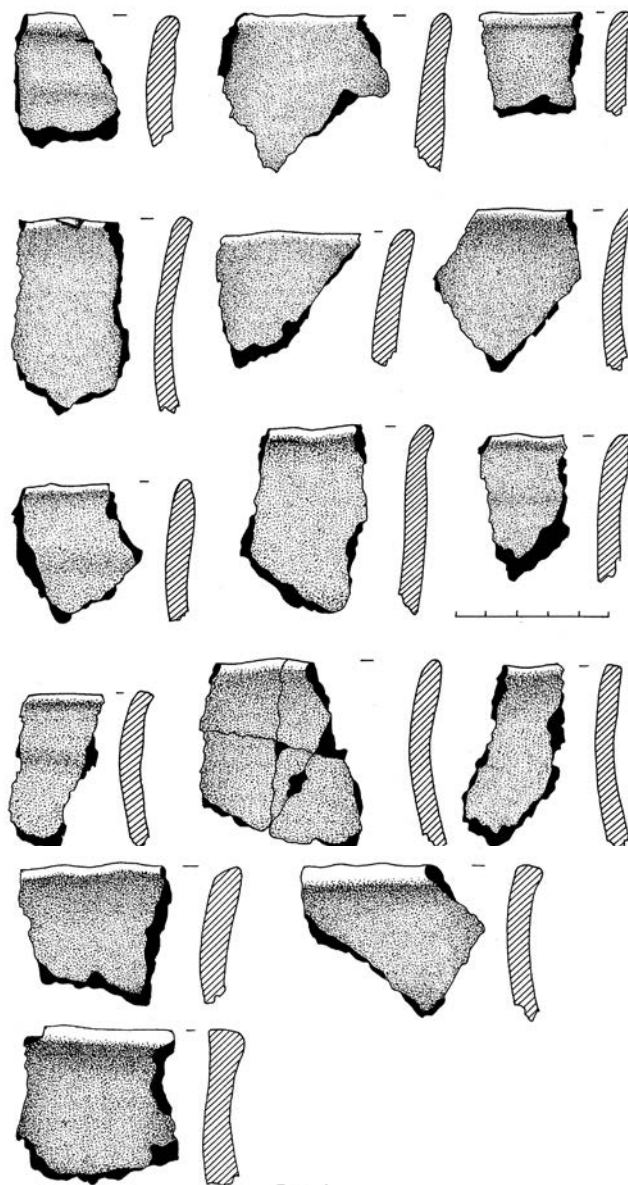

Рис. 1

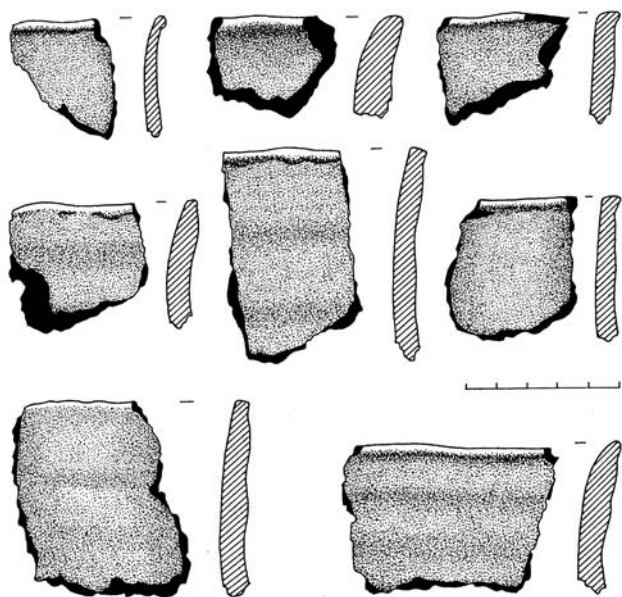

Рис. 1

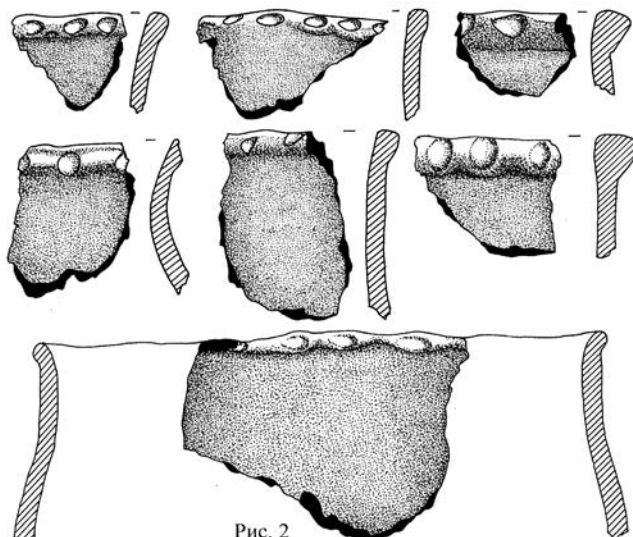

Рис. 2

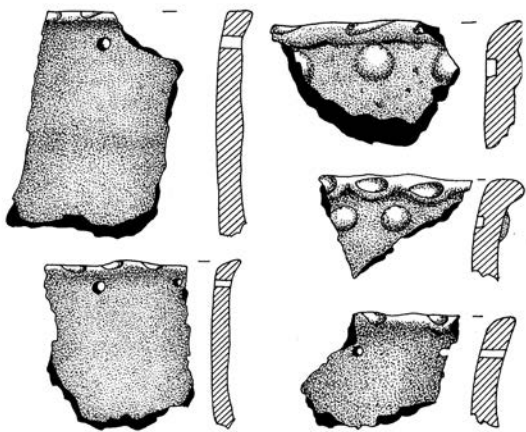

Рис. 3

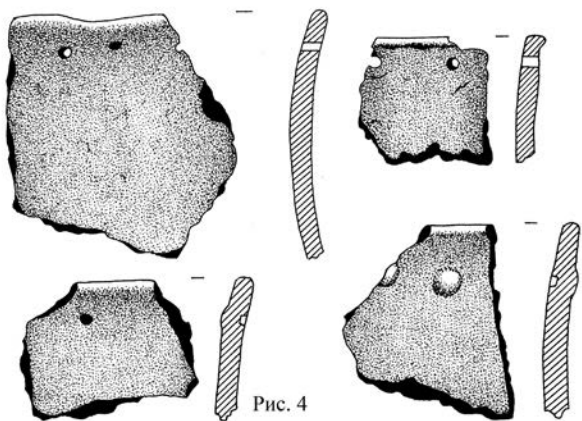
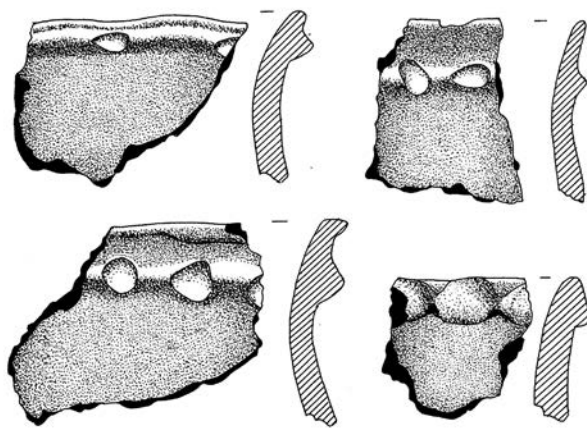

Рис. 4

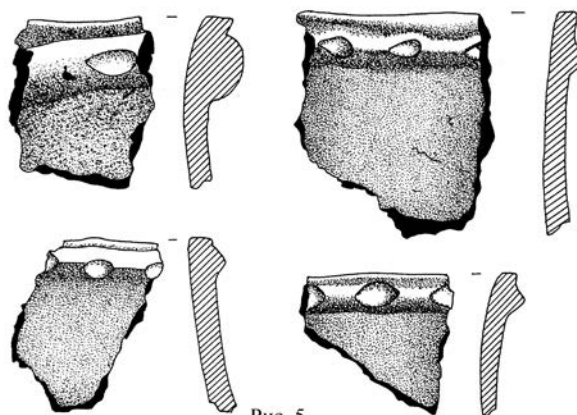

Рис. 5

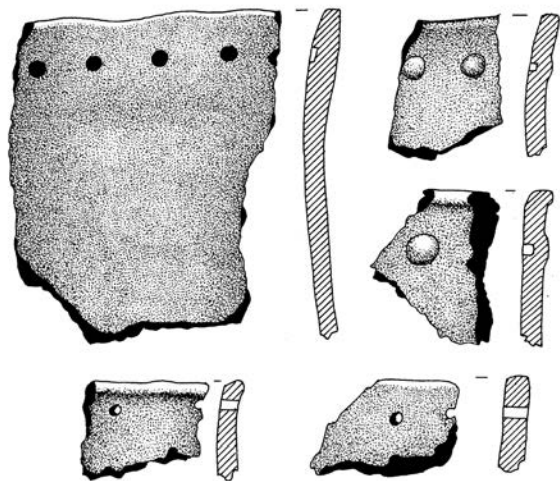

Рис. 4

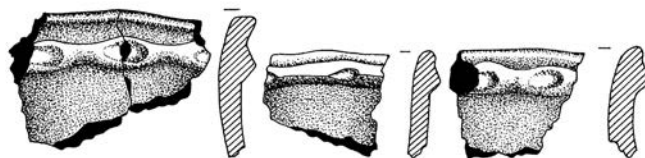

Рис. 5

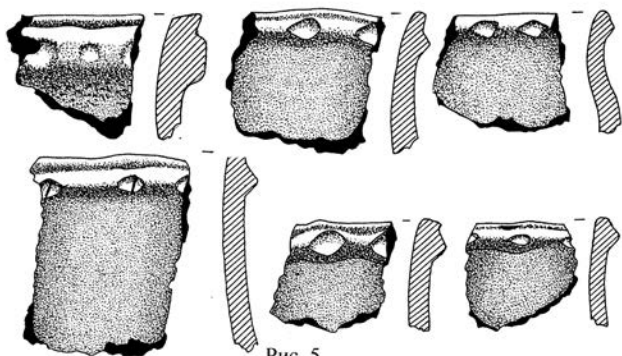

Рис. 5

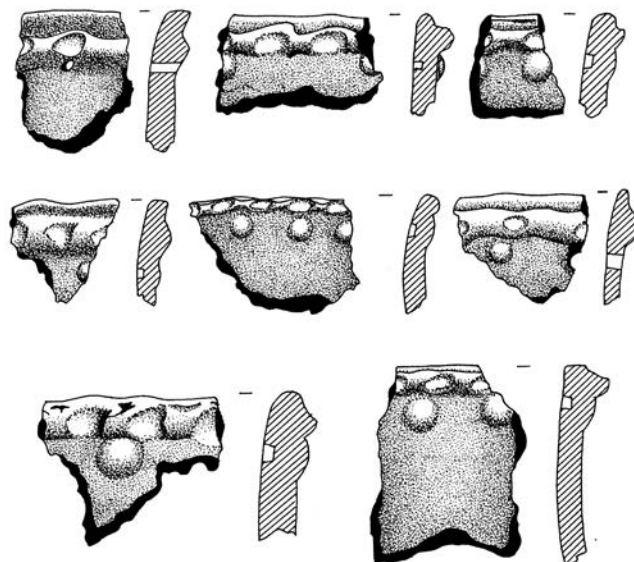

Рис. 6

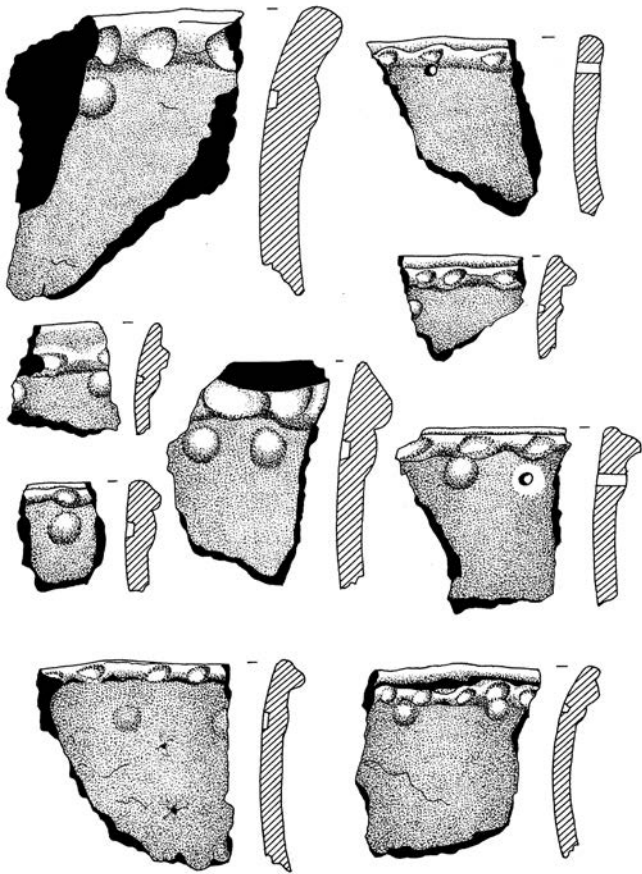

Рис. 6

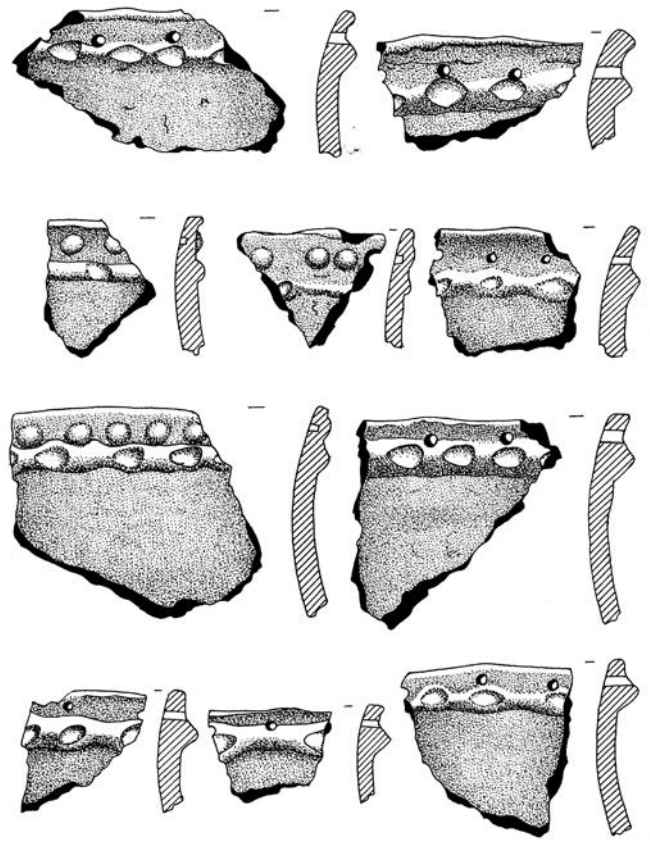

Рис. 7

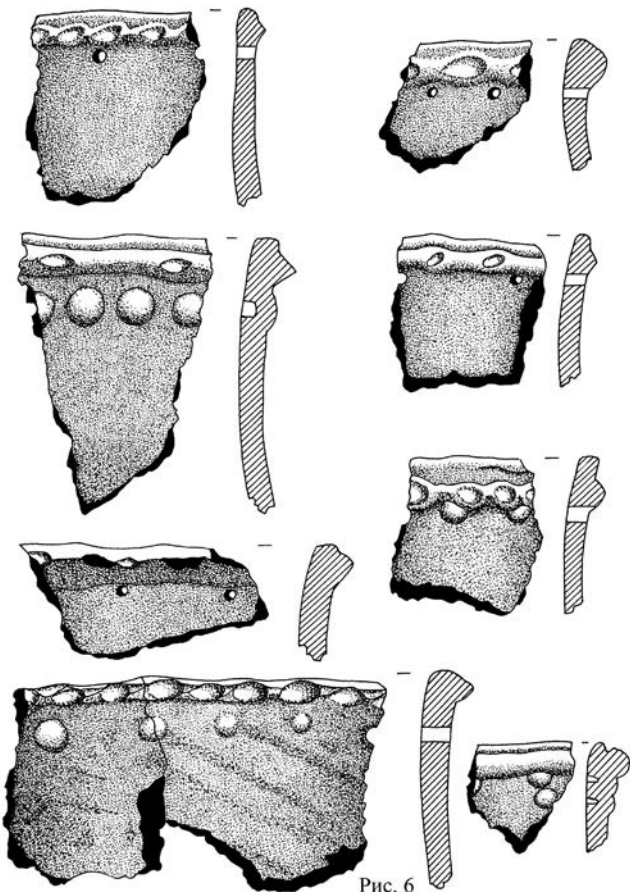

Рис. 6

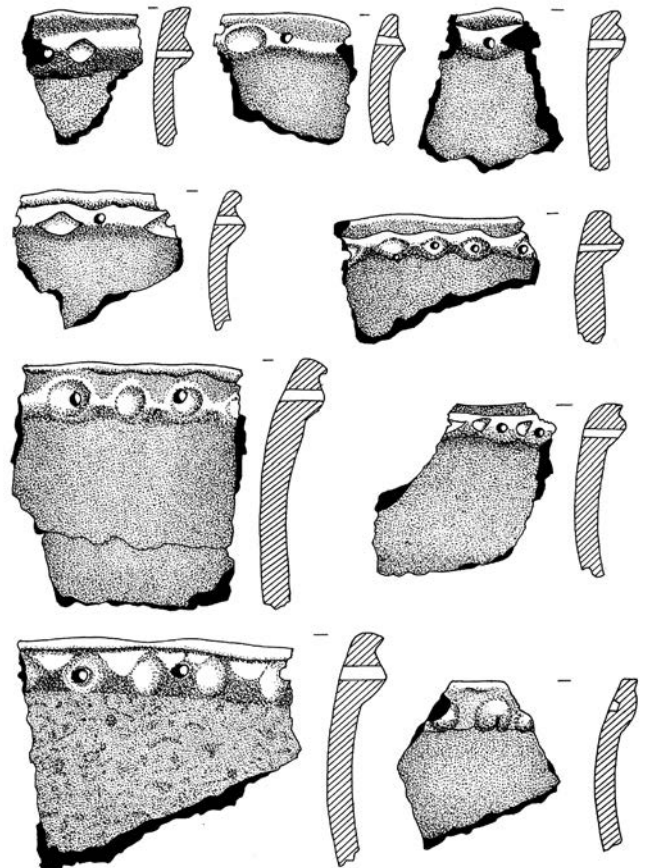
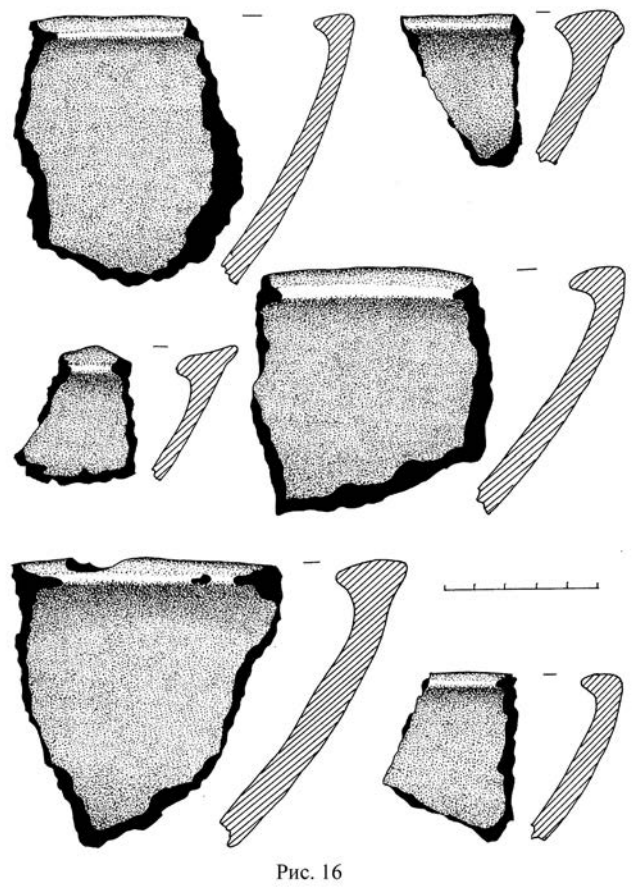
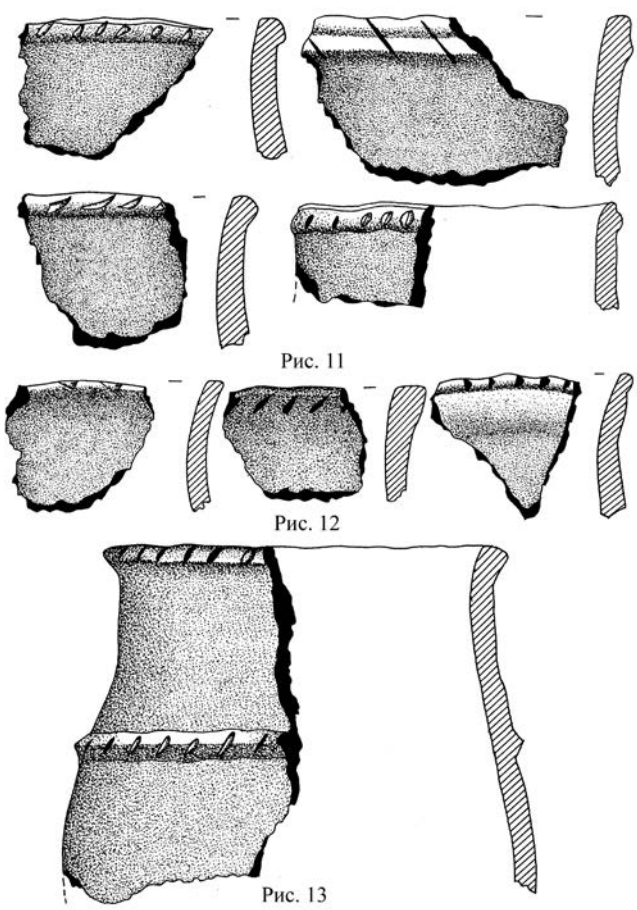
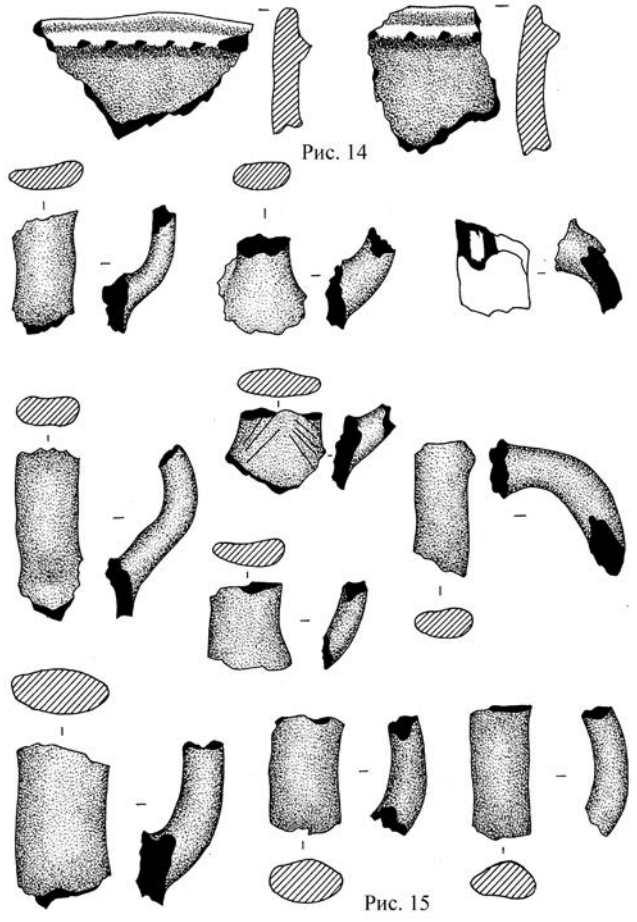
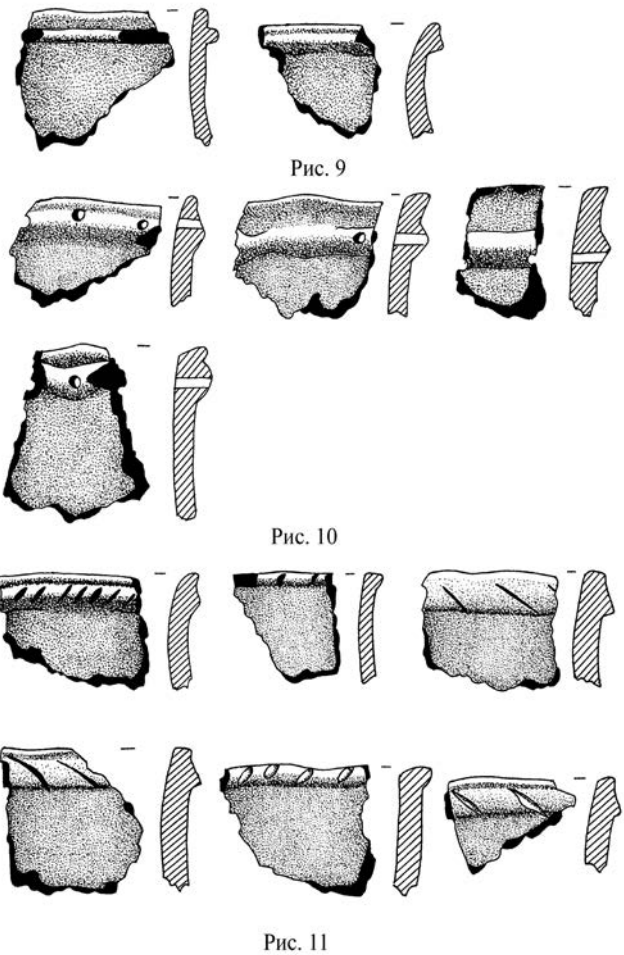

Рис. 8

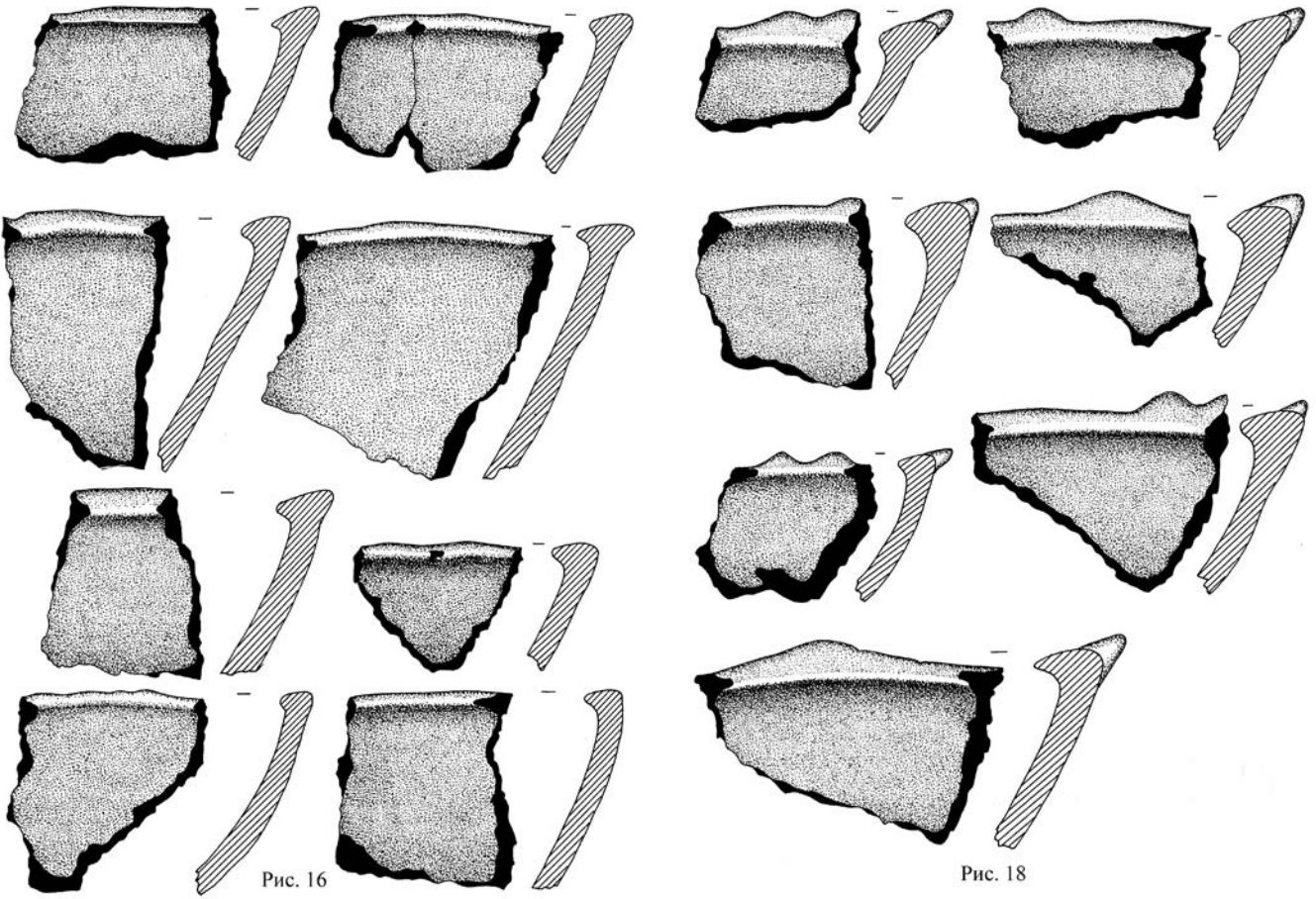

Рис. 16

Рис. 18

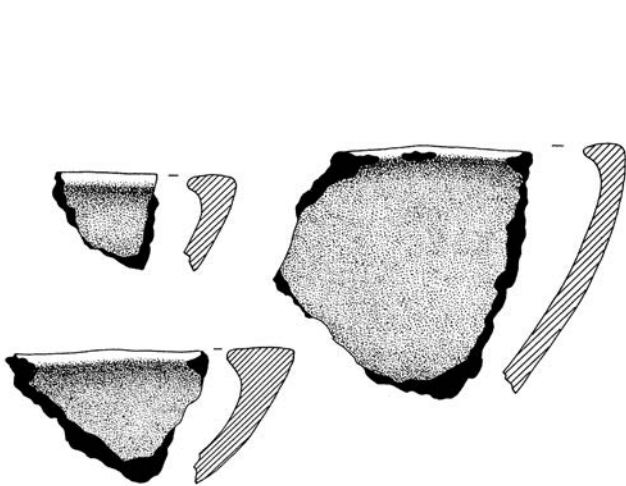

Рис. 16

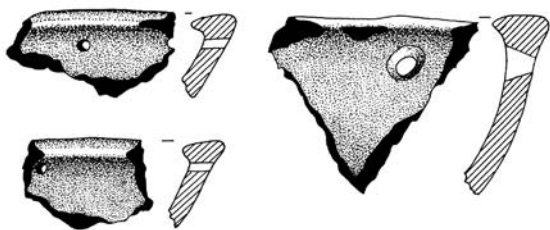

Рис. 17

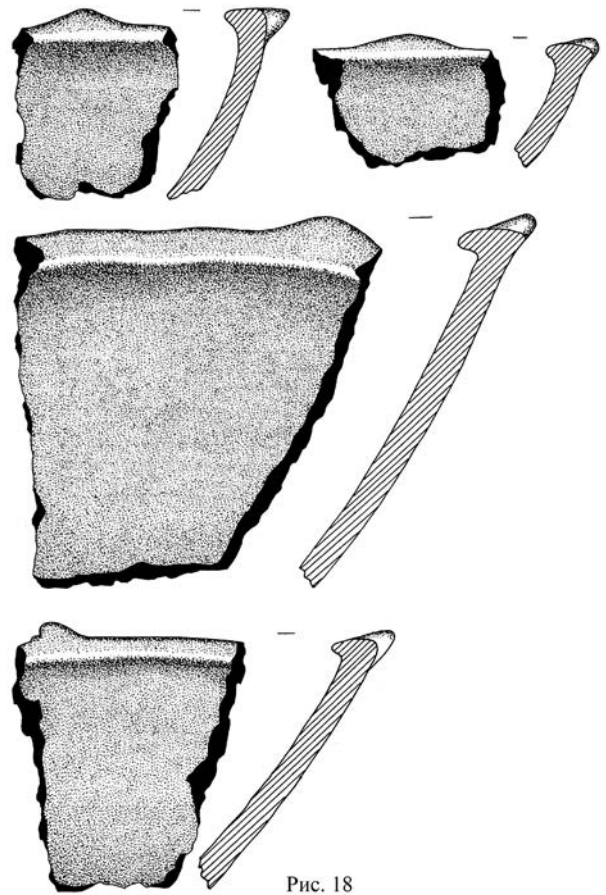

Рис. 18

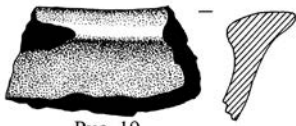

Рис. 19

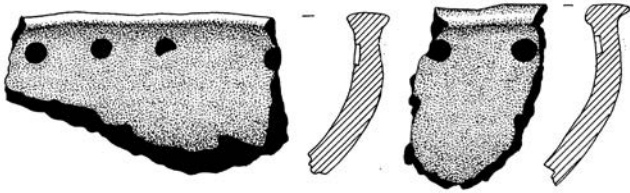

Рис. 20

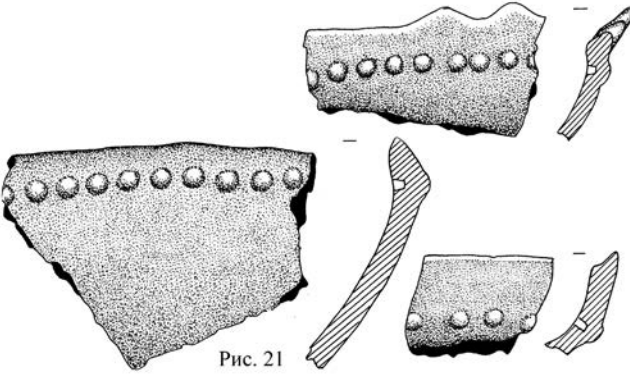

Рис. 21

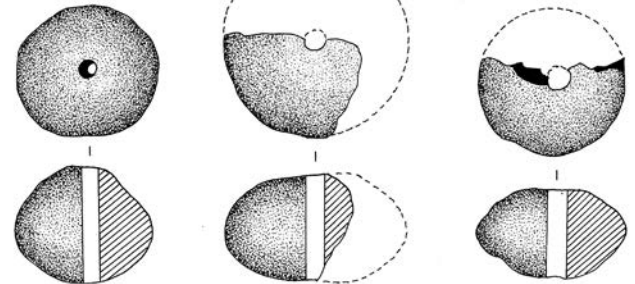
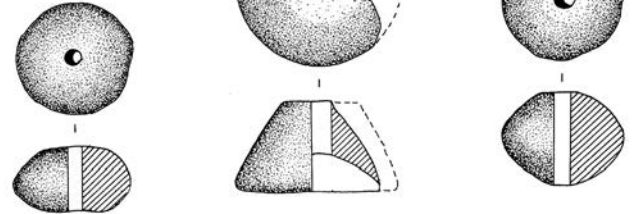
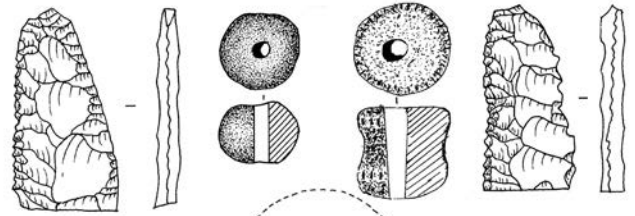

Рис. 23

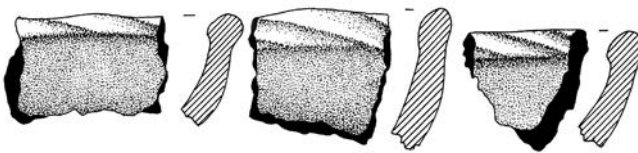

Рис. 22

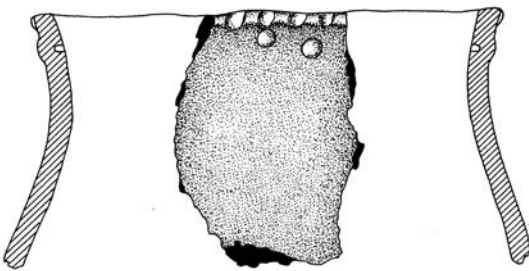

Рис. 24

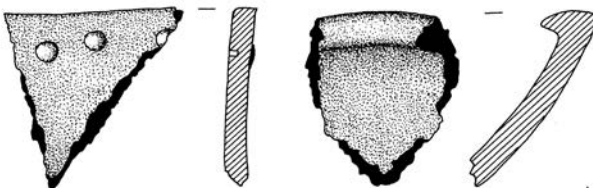
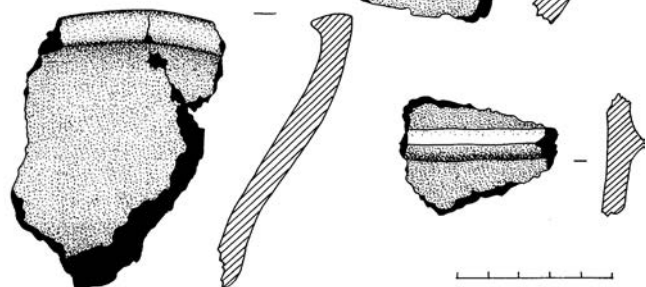

Рис. 25

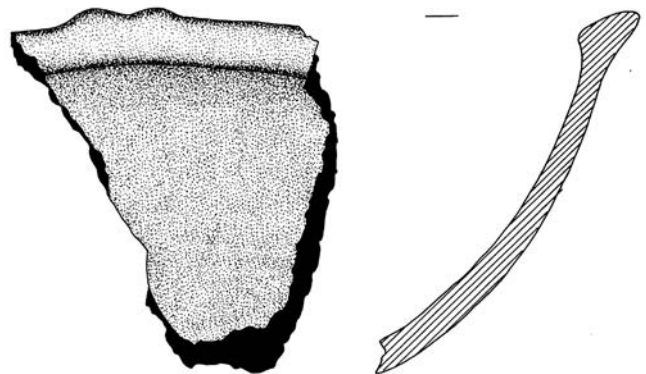

Рис. 26

Слов'яно-руські городища на Острозчині

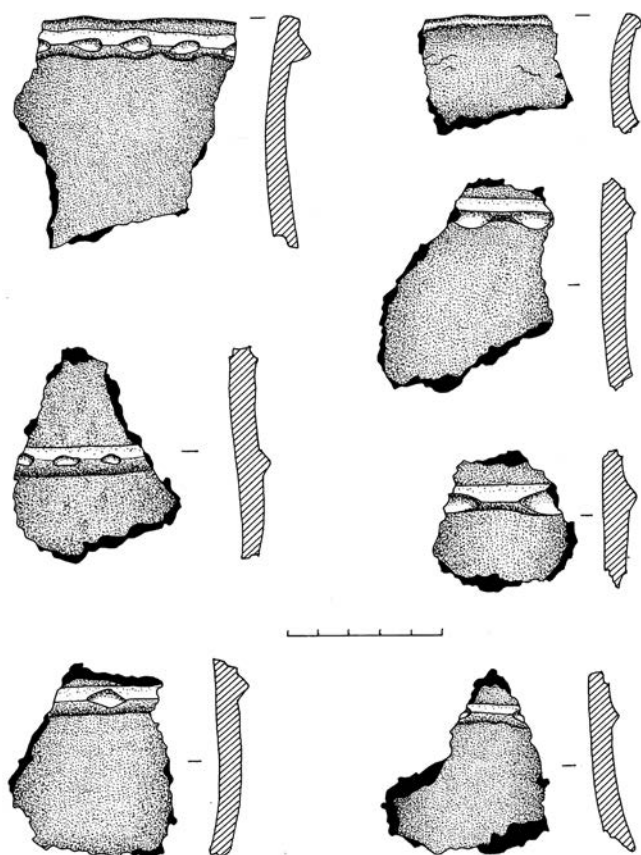

Рис. 26

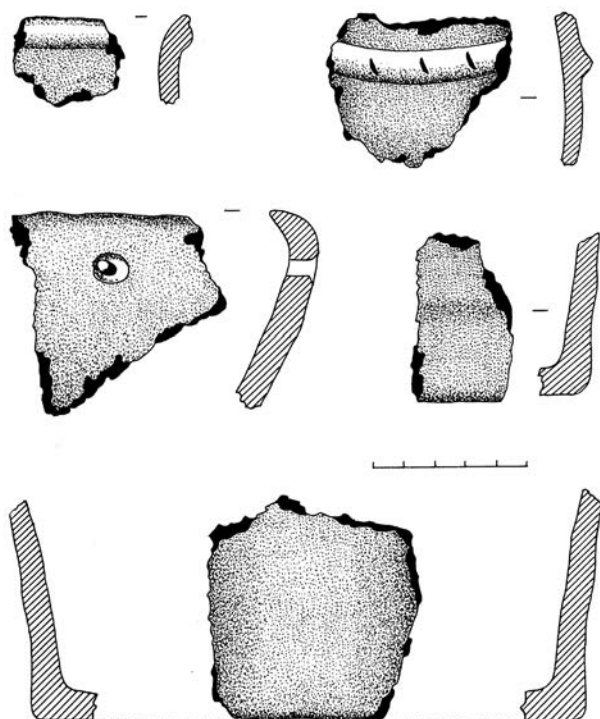

Рис. 27

Городища постійно привертають увагу дослідників, адже ці залишки давніх укріплень можуть стати важливим джерелом для вивчення різних сторін життя наших далеких предків. Займаючись археологічними дослідженнями Острозчини, О.М. Романчук обстежив і зібрав матеріали для датування та інтерпретації городищ Радужне, Теремне Рівненської обл., Зіньки Хмельницької обл. [15; 18; 19]. Продовжуючи цю дослідницьку тему, хотів би зупинитись на слов'яно-руських городищах в Острозі та в його найближчій окрузі. Радіус цієї округи ми визначаємо в межах 10-12 км, що дозволяє охопити басейн нижньої течії р. Світеньки, де розташовані городища біля сіл Радужне і Точевики та ділянку басейну р. Горині і Вілії з городищами в м. Острозі, біля м. Нетішин і с. Розваж.

Слов'яно-руське городище в Острозі за литовської доби було використане для побудови замку князів Острозьких. Острог згадується у Повісті минулих літ під 1100 р. На князівському з'їзді в Увітичах волинському князю Давиду Ігоревичу замість Володимира було надано Бужськ, Острог, Дубен і Чорторійськ [10, с. 154-155]. Таке лаконічне повідомлення змусило ряд дослідників сумніватися, чи взагалі в літописі мова йде про окреме поселення, чи мається на увазі «Бужський Острів» [3, с. 140], або ж «в Бужську, в острозі», тобто в укріпленні під назвою Бужськ [8, с. 24]. Основні джерела для характеристики укріпленого поселення в Острозі епохи Київської Русі були отримані в ході археологічних досліджень. На території городища невеликі розкопки були проведені у 1957, 1958 рр. І.В. Бондарем [4; 5]. У 1967-1969 рр. архітектор О.М. Годованюк, вивчаючи комплекс замкових будівель, прокопала кілька шурфів на дитинці [6]. Під керівництвом автора городище досліджувалося у 2004, 2008 рр. [13; 14]. Встановлено, що городище складалося із двох частин: дитинця площею 0,5 га і околиного міста площею 2,7 га (відповідно Дитинець і Пригородок за доби князів Острозьких). Загальна площа давнього укріплення близько 3,5 га. Воно розташоване на східному краю мисоподібного виступу корінного лівого берега р. Вілії, що підвищується над заплавою на 20-22 м.

На території давнього Пригородка розкоп 2004 р. знаходився на подвір'ї костелу Успіня Пресвятої Богородиці Діви Марії і мав площу 300 кв. м, а розкопом 2008 р. на схід від костелу на площі 334 кв. м досліджено ділянку, на якій до середини XIX ст. стояла Миколаївська церква. Культурні нашарування на досліджених ділянках мали потужність від 2,0 до 3,5 м. Слов'яно-руський культурний шар завтовшки